

Nyelvtani transzformációk

Formális nyelvek, 6. gyakorlat

Célja: A nyelvtani transzformációk bemutatása

Fogalmak: Megszorított típusok, normálformák, 0. típusú epsilon-mentesítés, 2. típusú epsilon-mentesítés, láncmentesítés, Chomsky-féle normálformává alakítás, reguláris műveletekre való zártsgot bizonyító konstrukciók.

Feladatok jellege: Konkrét nyelvtanokból kiindulva a konstrukciók tényleges, mechanikus elvégzése.

2008/09 I. félév

Házi feladatok megoldása

1. feladat

Melyik nyelvet generálja a következő nyelvtan? $T = \{(\cdot)\}$

a. $S \rightarrow (S) \mid SS \mid \varepsilon$

b. $S \rightarrow XS \mid \varepsilon$ és $X \rightarrow (S)$

c. $S \rightarrow (SS \mid \varepsilon)$

Megoldás:

a. és b.: HE, c.: HE). Például a:

HE, a helyes zárójelezések nyelve, azaz $u \in \{(\cdot)\}^* \in \text{HE} \Leftrightarrow \ell_1(u) = \ell_2(u)$ és minden $v \in \text{Pre}(u)$ esetén $\ell_1(v) \geq \ell_2(v)$.

Jelölje L a generált nyelvet.

" $L \subseteq \text{HE}$ ":

Minden újonnan behozott jobbzárójel elé valahova kerül ugyanakkor egy új balzárójel is. Így az aktuális mondatforma minden prefixében legalább annyi balzárójel van mint jobb. Formálisan:

Házi feladatok megoldása

1. feladat

Melyik nyelvet generálja a következő nyelvtan? $T = \{(\cdot)\}$

a. $S \rightarrow (S) \mid SS \mid \varepsilon$

b. $S \rightarrow XS \mid \varepsilon$ és $X \rightarrow (S)$

c. $S \rightarrow (SS \mid \varepsilon)$

Ha $\alpha \in \{S, (\cdot)\}^*$, legyen $\phi(\alpha)$ a következő tulajdonság:

$\forall u \in \text{Pre}(\alpha) : \ell_1(u) \geq \ell_2(u)$ és $\ell_1(\alpha) = \ell_2(\alpha)$.

Állítás: Ha $S \xrightarrow{*} \alpha$, akkor $\phi(\alpha)$.

A levezetés hosszára vonatkozó teljes indukcióval bizonyítunk. Ha $\alpha = S$, akkor igaz az állítás.

Tegyük fel, hogy $S \xrightarrow{n} \alpha = \alpha_1 S \alpha_2 \rightarrow \beta_i$ ($i = 1, 2, 3$), ahol $\beta_1 = \alpha_1 (S) \alpha_2$, $\beta_2 = \alpha_1 SS \alpha_2$, $\beta_3 = \alpha_1 \alpha_2$.

Az indukciós feltevés miatt $\phi(\alpha)$, be kell látni, hogy $\phi(\beta_i)$ ($i = 1, 2, 3$).

Legyen $u \in \text{Pre}(\beta_i)$, azaz $uv = \beta_i$ ($i = 1, 2, 3$).

Házi feladatok megoldása

1. feladat

Melyik nyelvet generálja a következő nyelvtan? $T = \{(\cdot)\}$

a. $S \rightarrow (S) \mid SS \mid \varepsilon$

b. $S \rightarrow XS \mid \varepsilon$ és $X \rightarrow (S)$

c. $S \rightarrow (SS \mid \varepsilon)$

Ha $u \in \text{Pre}(\alpha_1)$, akkor az indukció alapján $\ell_1(u) \geq \ell_2(u)$.

Ha $v \in \text{Suf}(\alpha_2)$, akkor $\exists u', u'v = \alpha$. Az indukció alapján $\ell_1(u') \geq \ell_2(u')$ és akármelyik szabályt is alkalmaztuk, ugyanannyival ($i = 2, 3$ esetén 0-val, $i = 1$ esetén 1-gyel) nőtt a bal- és jobbzárójelek száma u -ban u' -höz képest. Tehát $\ell_1(u) \geq \ell_2(u)$.

Ha $u = \alpha_1 \gamma_1$ és $v = \gamma_2 \alpha_2$, (azaz γ_1 prefixe valamelyik levezetési szabály jobboldalának) akkor indukció alapján $\ell_1(\alpha_1) \geq \ell_2(\alpha_1)$ és könnyen ellenőrizhető, hogy $\ell_1(\gamma_1) \geq \ell_2(\gamma_1)$, tehát $\ell_1(u) = \ell_1(\alpha_1) + \ell_1(\gamma_1) \geq \ell_2(\alpha_1) + \ell_2(\gamma_1) = \ell_2(u)$.

$\ell_1(\beta_i) = \ell_2(\beta_i)$, hiszen minden szabály jobboldala ugyanannyi bal- és jobbzárójelet tartalmaz (0-t vagy 1-et), tehát $\phi(\beta_i)$, ($i = 1, 2, 3$).

Házi feladatok megoldása

1. feladat

Melyik nyelvet generálja a következő nyelvtan? $T = \{ (,) \}$

a. $S \rightarrow (S) | SS | \varepsilon$ b. $S \rightarrow XS | \varepsilon$ és $X \rightarrow (S)$ c. $S \rightarrow (SS)$

" $L \supseteq HE$ ":

A zárójelek számára vonatkozó indukcióval belátjuk, hogy minden helyes zárójelezés levezethető.

Az üres zárójelezés az $S \rightarrow \varepsilon$ szabállyal levezethető.

Tekintsünk egy w helyes zárójelezést. Ekkor vagy $w = (w_1)$, vagy $w = w_1 w_2$, ahol w_1, w_2 helyes zárójelezések. (Attól függően, hogy van-e w -nek valódi prefixe, mely ugyanannyi bal- és jobbzárójelet tartalmaz.)

Indukció alapján w_1 és w_2 levezethető.

Az első esetben az $S \rightarrow (S) \xrightarrow{*} (w_1)$, a másodikban az

$S \rightarrow SS \xrightarrow{*} w_1 S \xrightarrow{*} w_1 w_2$ levezetés w -nek egy jó levezetését adja.

Házi feladatok megoldása

2. feladat

Adjunk az $L = \{v; v = uu\}$ ($T = \{a, b\}$) nyelvet generáló nyelvtant a " vv^{-1} " alakú szavak nyelvénél látott módszerre való visszavezetéssel!

$$\begin{aligned} S' &\rightarrow \varepsilon \mid S \\ S &\rightarrow tSX_t \mid tY_t \quad \forall t \in T \\ Y_t X_{t'} &\rightarrow Y_{t'} t \quad \forall t, t' \in T \\ tX_{t'} &\rightarrow X_{t'} t \quad \forall t, t' \in T \\ Y_t &\rightarrow t \end{aligned}$$

Házi feladatok megoldása

3. feladat

Készítsünk olyan 3. típusú G nyelvtant, melyre $L(G) = (b(ab \cup a)^* \cup ab)^* \cup aa^*$

$$\begin{aligned} S &\rightarrow \varepsilon \mid A \mid aa \\ A &\rightarrow B \mid ab \mid abA \\ B &\rightarrow bC \\ C &\rightarrow \varepsilon \mid B \mid D \\ D &\rightarrow ab \mid a \mid abD \mid aD \mid abA \mid aA \end{aligned}$$

Normálformák

Típus	Normálforma szabályai	Lépések
0.	$S \rightarrow \varepsilon$, ez esetben S nem szerepel szabály jobboldalán $p \rightarrow q, q \in (T \cup N)^+$	0. típusú ε -mentesítés
1. (Kuroda)	$S \rightarrow \varepsilon$, ez esetben S nem szerepel szabály jobboldalán $A \rightarrow a$ $A \rightarrow BC$ $AB \rightarrow AC$ $BA \rightarrow CA$	álterminálisok hosszredukció $AB \rightarrow CD, A \neq C, B \neq D$ alakúak eliminálása
2. (Greibach)	$S \rightarrow \varepsilon$, ez esetben S nem szerepel szabály jobboldalán $A \rightarrow aQ, Q \in N^*$	redukció rendezetté tétel kvázi Greibach forma Greibach NF-ra hozás

Normálformák (folyt.)

2. (Chomsky)	$S \rightarrow \varepsilon$, ez esetben S nem szerepel szabály jobboldalán $A \rightarrow a$ $A \rightarrow BC$	redukció ε -mentesítés láncmentesítés áletterminálisok hosszredukció
3.	$A \rightarrow \varepsilon$ $A \rightarrow aB$	láncmentesítés hosszredukció $A \rightarrow a$ alakú szabályok eliminálása

0. típusú nyelvtanok

ε -mentesítés

$$G = (\{a, b\}, \{S, X, Y\}, \mathcal{P}, S)$$

$$S \rightarrow aXSbY \mid ab \mid \varepsilon$$

$$Xb \rightarrow \varepsilon$$

$$Xa \rightarrow aaX$$

Végezzük el a 0. típusú ε -mentesítést!

Megoldás:

$$S' \rightarrow \varepsilon \mid S$$

$$S \rightarrow aXSbY \mid ab$$

$$aS \rightarrow a \quad Sa \rightarrow a \quad aXb \rightarrow a \quad Xba \rightarrow a$$

$$bS \rightarrow b \quad Sb \rightarrow b \quad bXb \rightarrow b \quad Xbb \rightarrow b$$

$$XS \rightarrow X \quad SX \rightarrow X \quad XXb \rightarrow X \quad XbX \rightarrow X$$

$$YS \rightarrow Y \quad SY \rightarrow Y \quad YXb \rightarrow Y \quad XbY \rightarrow Y$$

$$SS \rightarrow S \quad SXb \rightarrow S \quad XbS \rightarrow S$$

$$Xa \rightarrow aaX$$

Kuroda normálforma (1. típusú nyelvtan)

A normálformára alakítás lépései

1. lépés: **Átterminális** nyelvtani jelek bevezetése:

Minden terminálist egy áletterminális nyelvtani jellel helyettesítünk, és az áletterminálist terminálisra cserélő szabályokat adunk a rendszerhez.

Példa: $ABC \rightarrow DEFgH$ szabályból $ABQ_c \rightarrow DEFQ_gH$ lesz és a $Q_c \rightarrow c$ valamint a $Q_g \rightarrow g$ szabályt hozzáadjuk a szabályrendszerhez.

2. lépés: **Hosszredukció**: új, egyedi nyelvtani jelekkel minden hosszú szabályt vele ekvivalens rövid szabályokkal helyettesítünk.

Példa: $ABQ_c \rightarrow DEFQ_gH$ szabály helyett lesz $(Z_1, Z_2, Z_3$ új, egyedi jel):

$$AB \rightarrow DZ_1 \quad Q_cZ_1 \rightarrow EZ_2 \quad Z_2 \rightarrow FZ_3 \quad Z_3 \rightarrow Q_gH$$

3. lépés: Az " $AB \rightarrow CD, A \neq C, B \neq D$ " alakú szabályok eliminálása:

Minden szabályt 3, már helyes újjal helyettesítünk.

Példa: $AB \rightarrow DZ_1$ szabály helyett lesz $(W$ új, egyedi nyelvtani jel)

$$AB \rightarrow AW \quad AW \rightarrow DW \quad DW \rightarrow DZ_1$$

Chomsky normálforma (2. típus)

0. lépés: Redukció – Zsákutcamentesítés

$$G = (\{a, b, c\}, \{S, A, B, C, D, E\}, \mathcal{P}, S)$$

$$S \rightarrow AB \mid CD \quad C \rightarrow Cccc \mid \varepsilon$$

$$A \rightarrow aAa \mid C \quad D \rightarrow DD \mid DS$$

$$B \rightarrow bBb \mid C \quad E \rightarrow aS \mid bS$$

Zsákutcamentesítés: Azon nyelvtani jelek elhagyása, melyekből nem vezethető le terminális szó. Meghatározzuk azon nyelvtani jelek $H \subseteq N$ halmazát, melyekből levezethető valamilyen terminális szó.

A H_i halmaz olyan nyelvtani jelekből áll, melyekből közvetlenül levezethető $(H_{i-1} \cup T)^*$ -beli mondatforma, azaz legfeljebb i levezetési fázisban levezethető belőle terminális szó. A $H_1, H_2, \dots$ halmzsorozat a tartalmazásra nézve monoton növekvő, felülről korlátos halmzsorozat, így mindig stabilizálódik. Ha $H_{i+1} = H_i$, akkor legyen $H = H_i$.

A H_i halmaz ismeretében meghatározhatjuk H_{i+1} -t:
 $H_{i+1} = H_i \cup \{X \in N \mid \exists q : X \rightarrow q \in \mathcal{P}, q \in (H_i \cup T)^*\}$.

Chomsky normálforma (2. típus)

0. lépés: Redukció – Zsákutcamentesítés (folyt.)

$$G = \langle \{a, b, c\}, \{S, A, B, C, D, E\}, \mathcal{P}, S \rangle$$
$$S \rightarrow AB \mid CD \quad C \rightarrow Cccc \mid \varepsilon$$
$$A \rightarrow aAa \mid C \quad D \rightarrow DD \mid DS$$
$$B \rightarrow bBb \mid C \quad E \rightarrow aS \mid bS$$

$$H_1 = \{C\},$$
$$H_2 = \{C, A, B\},$$
$$H_3 = \{C, A, B, S\},$$
$$H_4 = \{C, A, B, S, E\},$$
$$H_5 = H_4, \Rightarrow H = H_4 = \{C, A, B, S, E\}.$$

A D nyelvtani jel zsákutcába vezet. Elhagyunk minden olyan szabályt, ami tartalmazza a D -t. (Általában, minden olyat ami tartalmaz $N \setminus H$ -belit.)

Chomsky normálforma (2. típus)

0. lépés: Redukció – Összefüggővé alakítás

$$G = \langle \{a, b, c\}, \{S, A, B, C, E\}, \mathcal{P}, S \rangle$$
$$S \rightarrow AB \quad C \rightarrow Cccc \mid \varepsilon$$
$$A \rightarrow aAa \mid C \quad E \rightarrow aS \mid bS$$
$$B \rightarrow bBb \mid C$$

Összefüggővé alakítás: Azon nyelvtani jelek elhagyása, melyek nem szerepelhetnek az S kezdőszimbólumból levezetett mondatformákban. Megkonstruáljuk a levezetések során előforduló nyelvtani jelek $K \subseteq N$ halmazát.

$K_0 = \{S\}$. A K_i halmaz álljon azon nyelvtani jelekből, melyek a legfeljebb i lépéses levezetések során bejöhethetnek. A $K_0, K_1, \dots$ halmzsorozat a tartalmazásra nézve monoton növekvő, felülről korlátos halmzsorozat, így mindig stabilizálódik.

$K_{i+1} = K_i \cup \{X \in N \mid \exists Y \rightarrow q \in \mathcal{P} : X \subseteq q\}$, azaz K_{i+1} azon nyelvtani jelekből áll, melyek szerepelnek valamely K_i -beli nyelvtani jelre vonatkozó szabály jobboldalán.

Chomsky normálforma (2. típus)

0. lépés: Redukció – Összefüggővé alakítás (folyt.)

$$G = \langle \{a, b, c\}, \{S, A, B, C, E\}, \mathcal{P}, S \rangle$$
$$S \rightarrow AB \quad C \rightarrow Cccc \mid \varepsilon$$
$$A \rightarrow aAa \mid C \quad E \rightarrow aS \mid bS$$
$$B \rightarrow bBb \mid C$$

$$K_0 = \{S\},$$
$$K_1 = \{S, A, B\},$$
$$K_2 = \{S, A, B, C\},$$
$$K_3 = K_2, \Rightarrow K = K_2 = \{S, A, B, C\}.$$

Az E nyelvtani jel nem jöhet be S -ből való levezetések során. Elhagyunk minden olyan szabályt, mely tartalmazza az E nyelvtani jelet. (Általában $N \setminus K$ -belit.)

Redukált nyelvtan

A zsákutcamentes és összefüggő 2-es típusú nyelvtanokat **redukáltnak** nevezzük.

Chomsky normálforma (2. típus)

1. lépés: ε -mentesítés

$$G = \langle \{a, b, c\}, \{S, A, B, C\}, \mathcal{P}, S \rangle$$
$$S \rightarrow AB$$
$$A \rightarrow aAa \mid C$$
$$B \rightarrow bBb \mid C$$
$$C \rightarrow Cccc \mid \varepsilon$$

ε -mentesítés:

Ismét konstruálunk egy $H \subseteq \{S, A, B, C\}$ segédhalmazt, melynek pontosan azok a nyelvtani jelek lesznek az elemei, melyekből (egy vagy több lépésben) levezethető ε . Ehhez ismét rekurzívan definiálunk H_i halmazokat. A H_i halmaz a H_{i-1} halmaz bővítése azon nyelvtani jelekkel, amelyekből közvetlenül levezethető H_{i-1}^* -beli mondatforma. A kiindulási halmaz H_1 , azon nyelvtani jelek halmaza, melyekből közvetlenül levezethető ε .

Chomsky normálforma (2. típus)

1. lépés: ε -mentesítés (folyt.)

$$H_1 = \{C\}, \quad H_3 = \{A, B, C\} \cup \{S\}, \\ H_2 = \{C\} \cup \{A, B\}, \quad H_4 = H_3 \Rightarrow H = \{S, A, B, C\}.$$

Képezzük az összes olyan szabályt, melynek jobboldala valamely eredeti szabály jobboldalán szereplő mondatformából tetszőlegesen kiválasztott H -beli nemterminálisok elhagyásával kapható (beleértve azt az esetet is, ha nem hagyunk el semmit), a baloldal pedig az eredet baloldal. Az ε -szabályokat elhagyjuk.

$$S \rightarrow AB \mid A \mid B \\ A \rightarrow aAa \mid aa \mid C \\ B \rightarrow bBb \mid bb \mid C \\ C \rightarrow Cccc \mid ccc$$

Ha $S \in H$ (mint az adott példában) akkor hozzá kell adni még a következő szabályokat:

$$S' \rightarrow S \mid \varepsilon \quad (\text{ekkor } S' \text{ lesz az új kezdőszimbólum})$$

Chomsky normálforma (2. típus)

2. lépés: Láncmentesítés

Láncmentesítés:

$$S' \rightarrow S \mid \varepsilon \\ S \rightarrow AB \mid A \mid B \\ A \rightarrow aAa \mid aa \mid C \\ B \rightarrow bBb \mid bb \mid C \\ C \rightarrow Cccc \mid ccc$$

Meghatározzuk minden nyelvtani jelhez (az adott nyelvtani jelet magát is beleértve) azon nyelvtani jelek halmazát, melyek mint 1 hosszúságú mondatforma (közvetlenül, vagy közvetetten) levezethetők belőle.

Ezeket a halmazokat is rekurzívan határozhatjuk meg. Például:

$$H_0(S) = \{S\}, \\ H_1(S) = H_0(S) \cup \{A, B\} = \{S, A, B\}, \\ H_2(S) = H_1(S) \cup \{C\} = \{S, A, B, C\}, \\ H_3(S) = H_2(S) \Rightarrow H(S) = H_2(S).$$

Chomsky normálforma (2. típus)

2. lépés: Láncmentesítés (folyt.)

$$S' \rightarrow S \mid \varepsilon \quad H(S') = \{S', S, A, B, C\}, \\ S \rightarrow AB \mid A \mid B \quad H(S) = \{S, A, B, C\}, \\ A \rightarrow aAa \mid aa \mid C \quad H(A) = \{A, C\}, \\ B \rightarrow bBb \mid bb \mid C \quad H(B) = \{B, C\}, \\ C \rightarrow Cccc \mid ccc \quad H(C) = \{C\}.$$

Minden $Y \in H(X)$ nyelvtani jelhez vesszük azon szabályokat, amelyeknek baloldalán X , jobboldalán pedig egy Y -ra vonatkozó eredeti szabály jobboldala áll, kivéve ha ez a jobboldali mondatforma egyetlen nyelvtani jeltől áll. (Azaz, a láncszabályokat elhagyjuk.)

$$G = \langle \{a, b, c\}, \{S', S, A, B, C\}, \mathcal{P}, S' \rangle$$

$$S' \rightarrow \varepsilon \mid AB \mid aAa \mid aa \mid bBb \mid bb \mid Cccc \mid ccc \\ S \rightarrow AB \mid aAa \mid aa \mid bBb \mid bb \mid Cccc \mid ccc \\ A \rightarrow aAa \mid aa \mid Cccc \mid ccc \\ B \rightarrow bBb \mid bb \mid Cccc \mid ccc \\ C \rightarrow Cccc \mid ccc$$

Chomsky normálforma (2. típus)

3. lépés: Álterminálisok bevezetése, 4. lépés: Hosszredukció

Álterminálisok bevezetése:

A terminálisokat egy-egy terminális szimbólumként egyedi, új nyelvtani jelre cseréljük (kivéve ha a jobboldal már egyetlen terminális szimbólumból áll), és az ezeket a megfelelő terminálisokra cserélő szabályokat hozzáadjuk.

$$S' \rightarrow \varepsilon \mid AB \mid Q_a A Q_a \mid Q_a Q_a \mid Q_b B Q_b \mid Q_b Q_b \mid C Q_c Q_c Q_c \mid Q_c Q_c Q_c \\ S \rightarrow AB \mid Q_a A Q_a \mid Q_a Q_a \mid Q_b B Q_b \mid Q_b Q_b \mid C Q_c Q_c Q_c \mid Q_c Q_c Q_c \\ A \rightarrow Q_a A Q_a \mid Q_a Q_a \mid C Q_c Q_c Q_c \mid Q_c Q_c Q_c \\ B \rightarrow Q_b B Q_b \mid Q_b Q_b \mid C Q_c Q_c Q_c \mid Q_c Q_c Q_c \\ C \rightarrow C Q_c Q_c Q_c \mid Q_c Q_c Q_c \\ Q_a \rightarrow a \quad Q_b \rightarrow b \quad Q_c \rightarrow c$$

Hosszredukció:

Mint a Kuroda NF-nél. Például: $C \rightarrow C Q_c Q_c Q_c$ szabály helyett:

$$C \rightarrow C Z_1 \quad Z_1 \rightarrow Q_c Z_2 \quad Z_2 \rightarrow Q_c Q_c$$

3. típusú nyelvtanok normálformája

$$S \rightarrow \varepsilon \mid bA$$
$$A \rightarrow aaA \mid S \mid b$$

1. lépés: Lánccmentesítés:

$$S \rightarrow \varepsilon \mid bA$$
$$A \rightarrow aaA \mid \varepsilon \mid bA \mid b$$

2. lépés: Hosszredukció:

$$S \rightarrow \varepsilon \mid bA$$
$$A \rightarrow aZ_1 \mid \varepsilon \mid bA \mid b$$
$$Z_1 \rightarrow aA$$

3. lépés: A nyelvtani jelből terminális alakú szabályok átalakítása:

$$S \rightarrow \varepsilon \mid bA$$
$$A \rightarrow aZ_1 \mid \varepsilon \mid bA \mid bF_1$$
$$Z_1 \rightarrow aA$$
$$F_1 \rightarrow \varepsilon$$